IOAN BOLOVAN

SEXTIL PUŞCARIU ŞI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL: ÎNTRE REALITATE ŞI PERCEPŢII SUBIECTIVE

Primul Război Mondial a fost conflagrația care a zguduit din temelii conștiința contemporanilor datorită numărului mare de victime, multiplelor consecințe economice, sociale, politice, demografice etc. Nu este de mirare că istoricii i-au acordat atenția cuvenită, încercând să-i reconstituie toate implicațiile asupra evoluției ulterioare a umanității. Românii (cei din Transilvania, Bucovina și Basarabia) au fost angrenați în război începând din vara anului 1914, cei din Vechiul Regat abia din 1916, cu toții însă până în anul 1919, odată cu înfrângerea revoluției bolșevice din Ungaria și consolidarea Unirii. La sfârșitul celor cinci ani de război, în urma sacrificiilor umane și materiale, din nefericire nu puține, mai toți românii s-au regăsit în cadrul aceleiași structuri statale. Unirea Basarabiei, Bucovinei și a Transilvaniei cu România a fost o realizare remarcabilă a națiunii române, a cărei unicitate îndeamnă contemporanii la reflecție pentru a descifra cum a fost posibilă o atare acțiune și pentru a desprinde evenimentele și acțiunile cu valoare educativă din acel efort uriaș al întregii națiuni române.

În istoriografia românească, de aproape un secol, a prevalat abordarea războiului din 1914–1918 (sau a Marelui Război, cum mai este denumită prima conflagrație mondială) prin perspectiva bătăliilor și a implicațiilor militare inerente, ori prin aceea a eforturilor politico-diplomatice din perioada neutralității, a beligeranței și a pregătirii Păcii de la Paris. Trebuie să recunoaștem deschis că au fost înregistrate nu puține realizări de excepție în plan istoriografic, mulți istorici români, pornind din perioada interbelică, precum N. Iorga, Gh. I. Brătianu sau C. Kirițescu, până în zilele noastre, au redactat cărți de sinteză sau monografii speciale, au editat volume de documente și memorialistică rezistente în trecerea timpului. Din anii ’70 ai secolului trecut, în istoriografia occidentală s-a dezvoltat însă o orientare care s-a aplecat și asupra vieții din tranșee, asupra modului în care cei rămași acasă (copii, femei, bătrâni, bărbați nemobilizați din varii motive ș.a.) au reușit să facă față noilor provocări aduse de război, au relevat impactul emoțional al războiului asupra soldaților întorși acasă etc. Frontul intern, viața cotidiană din satele și orașele neafectate de desfășurarea operațiilor militare (și Transilvania, cu excepția teritoriilor de lângă granițele sudică și estică, în vara anului 1916, nu a fost devastată efectiv de război, de purtarea pe teritoriul ei a unor operații militare de durată), relațiile de familie, copilăria, precum și viața soldaților în tranșee, relațiile interumane etc. au început recent și la noi în țară să fie subiecte ale unor cercetări științifice tot mai vizibile în marile centre universitare și academice. De aceea, pe lângă preocuparea de a scoate în continuare la lumină noi documente care să poată fi valorificate în sensul tendințelor istoriografice încadrabile în ceea ce putem numi „istoria cultu-

BDD-A13538 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:06 UTC)

rală" a Marelui Război, se impune reevaluarea unor surse deja edite (izvoare documentare, memorialistica, presa etc.).

În acest context, memoriile lui Sextil Pușcariu, primul rector al Universității românești întemeiate la Cluj în anul 1919, sunt simptomatice pentru a ilustra evoluția, parcursul istoriografiei românești. Editate în anul 1978 de către nepoata savantului, lingvista Magdalena Vulpe, cu o introducere și note semnate de reputatul istoric al lumii moderne românești, profesorul bucureștean Ion Bulei, putem regăsi în cuprinsul studiului introductiv și al notelor un accent mai apăsat pe cadrul general al războiului și mai ales pe ceea ce s-a întâmplat la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia. Aspecte ce țin de viața cotidiană, de frontul intern etc., reflectate cât se poate de fidel de către Sextil Pușcariu în sutele de pagini cu caracter memorialistic, nu au fost evidențiate de editori, care au acordat o atenție sporită, firească în ambianța în care în acel an se marcau șase decenii de la Marea Unire, evenimentelor politico-militare care au pregătit actul de la Alba Iulia și ceea ce s-a întâmplat ulterior după Unirea Transilvaniei cu România.

Lucrarea noastră va propune un scurt excurs în memoriile lui Sextil Pușcariu, cu scopul de a integra observațiile savantului în ceea ce noua istoriografie universală a propus deja[1]. Pentru început se cuvine să rememorăm crezul lui S. Pușcariu în legătură cu modul în care și-a propus să surprindă anii de război în memoriile sale:

> „Pe mine nu m-au preocupat evenimentele mari ce au umplut anii 1914–1918 […]. În schimb, se întâlnesc multe fapte mărunte, nimicuri fără importanță și observațiuni banale, care la aparență sunt prea puțin înrudite cu războiul. Însă numai la aparență" (Puşcariu 1978, p. 31).

Prin urmare, vom regăsi în memoriile despre război ale lui Sextil Pușcariu numeroase pagini care vorbesc despre viața cotidiană din acei ani, despre raporturile dintre sexe și modificările aduse pe scena istoriei de către prima conflagrație mondială ș.a.

Firește, autorul memoriilor a surprins înainte de toate atmosfera din Transilvania la declanşarea războiului, dar şi atitudinile diverse ale populației, cu referire specială şi la români. Sentimentul de loialism față de împărat și-a spus cuvântul, şi prima mobilizare a fost însoțită de înscrierea voluntară a multor bărbați apți de luptă. Acest sentiment era atât de puternic la unii dintre aceștia, încât cei plecați s-au întors acasă doar pentru a se înrola. Pentru a susține acestea avem spusele unui funcționar de vamă din Predeal, care înregistra „40 000 de bărbați, care veneau din România să se anunțe la trupă" (*ibidem*, p. 7). Cei mobilizați, mărturiseşte Sextil Pușcariu, plecau cu bucurie spre locurile unde erau repartizați, „la gară, trenurile [erau] împodobite, soldații cântând" (*ibidem*, p. 12), cam aceasta era starea de spirit a celor care plecau pe front.

Cu toate acestea, s-au înregistrat şi atitudini contrarii, de tineri transilvăneni care emigrau în mod clandestin în România, țară care se declarase neutră în anul 1914. Unii emigranți doreau să se eschiveze de la efectuarea serviciului militar în

[1] Pentru o sinteză la zi a istoriografiei Primului Război Mondial şi a istoriei culturale a Marelui Război, a se vedea Winter (ed.) 2014, în special vol. III.

BDD-A13538 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:06 UTC)

armata austro-ungară, aşa cum au făcut-o chiar şi înainte de izbucnirea războiului. Raportul din 12 septembrie 1914 al vicecomitelui comitatului Făgăraş către Ministrul de Interne al Ungariei este revelator în acest sens:

> „În cursul anului trecut, emigrarea bărbaților obligați la serviciul militar a fost interzisă, iar eliberarea de paşapoarte pentru persoanele ce aparțin de forțele armate în general a fost suspendată. Astfel, acei care, în pofida interdicției existente, au vrut să plece din țară fără autorizație de emigrare şi fără paşaport, au folosit în acest scop numeroasele poteci de munte ce duc în România şi care pot fi supravegheate cu mare greutate" (Adam–Puşcaş 1987, p. 768).

Cu atât mai mult, după decretarea mobilizării în Austro-Ungaria, în rândul tinerilor s-a conturat un curent favorabil emigrării clandestine în România, deşi trebuie spus că, în ciuda eschivărilor unora dintre cei încorporabili, în armata austro-ungară au ajuns sub arme în vara şi toamna anului 1914 circa jumătate de milion de români (Maior 2004, p. 172). Atât conducerea Partidului Național Român cât şi liderii celor două biserici româneşti (ortodoxă şi greco-catolică) le-au cerut românilor să rămână loiali împăratului şi să se înroleze în număr cât mai mare. Cum s-a arătat, foarte mulți români au dat curs acestui îndemn, mai ales că din experiența altor conflicte în care monarhia mai fusese implicată sperau că războiul nu va dura mai mult de câteva luni, că va fi, la fel ca în 1908, bunăoară, o mobilizare parțială pentru un conflict local (Maior 2006, p. 127 şi urm.; Soroştineanu 2005, p. 66). Apoi, la sfârşitul conflictului, elita politică românească putea aduce ca argument în favoarea procesului revendicativ faptul că, la mobilizarea decretată, românii au fost printre cei mai zeloşi şi disciplinați. Gestul lui Sextil Puşcariu de a se întoarce in dubla monarhie şi de a merge la Braşov pentru mobilizare în armata austro-ungară reprezintă un atare exemplu.

Totuşi, celălalt curent, emigraționist, prezent în practica românilor transilvăneni cu mult înainte de izbucnirea războiului, şi-a continuat cursul firesc, în pofida măsurilor luate de către autoritățile maghiare. Creşterea numărului de emigranți spre România în anul 1914 este atribuită de autorități faptului că „de la încheierea Celui de Al Doilea Război Balcanic, conştiința națională în rândurile cetățenilor cu limba maternă română a crescut în mod periculos" (Adam–Puşcaş 1987, p. 760), asociind direcționarea emigrării din Transilvania preponderent spre România, ca urmare a fortificării sentimentelor naționale. Emigrarea clandestină a sporit în vara anului 1914, după declanşarea Primului Război Mondial, mai ales în rândul tinerilor apți pentru serviciul militar, aşa cum rezultă din raportul din 26 noiembrie 1914 al comitelui comitatului Sibiu către Ministerul de Interne:

> „[...] de la izbucnirea războiului, din cauza suspendării eliberării paşapoartelor, nu dispun de niciun fel de date, dar, după informațiile mele, fuga în România are loc în număr important, ceea ce nu se poate face fără colaborarea populației din comunele de graniță, deoarece numai ei cunosc cărările ce duc peste munți. Am luat măsuri şi în această privință şi Comandamentul poliției de graniță a reuşit să descopere mai multe

BDD-A13538 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:06 UTC)

cazuri, luându-se totodată măsuri, în fiecare caz în parte, pentru pedepsirea lor" (Adam–Puşcaş 1987, p. 770).

Rapoartele consulatelor austro-ungare şi ale reprezentanţilor diplomatici ai Austro-Ungariei din România au semnalat constant în toamna anului 1914 numărul mare de români transilvăneni care se aflau aici, în România, şi care refuzau să se prezinte ca să fie luaţi în evidenţă pentru a fi încorporaţi şi apoi trimişi pe front sau în garnizoane din Transilvania (Maior 1985, p. 360). În ciuda vigilenţei jandarmilor şi a poliţiei de frontieră, emigrările clandestine au continuat şi după ce războiul era în plină desfăşurare. Astfel, o informare din 30 noiembrie 1914 a vicecomitelui comitatului Sibiu, înaintată ministrului de interne al Ungariei, Wekerle Sándor, surprindea aceste realităţi:

„Conform raportului primpretorului din plasa Cisnădie au fost însă cazuri când, îndeosebi persoane obligate la serviciul militar, au emigrat fără paşaport prin România şi Constanţa în America. Aceste persoane pleacă pe cărările ascunse ale munţilor Făgăraş în România, unde se adresează apoi agenţilor de emigrare. Ei au ales această cale îndeosebi pentru ca să nu plătească garanţia legală" (Adam–Puşcaş 1987, p. 772).

Firește, numărul celor care treceau prin „vama cucului" s-a diminuat din 1915, aceasta şi fiindcă mulţi tineri ce aveau potenţial de a emigra fuseseră deja mobilizaţi, apoi nu poate fi exclusă nici eficienţa factorilor responsabili maghiari din Ministerul de Interne de a reduce numărul emigranţilor ilegali. Prelungirea războiului a impus cu necesitate păstrarea în ţară a tuturor combatanţilor şi înăsprirea măsurilor luate împotriva celor care erau prinşi au fost de natură să insufle şi o oarecare teamă în rândul celor care ar fi dorit să eludeze căile legale pentru a părăsi Ungaria. Într-un număr foarte scăzut, mai cu seamă intelectuali, o serie de români transilvăneni au mai plecat din provincie în Vechiul Regat în anii următori, însă ei reprezentau o pondere nesemnificativă.

Desigur, partea consistentă a memorialisticii lui Sextil Puşcariu despre Marele Război este afectată vieţii de pe front şi introspecţiei, în încercarea de a pune în antiteză viaţa înainte şi din timpul conflictului. În primul rând războiul a indus pentru destul de multe persoane, indiferent de nivelul intelectual sau statutul lor socio-profesional, o reevaluare a raporturilor dintre soţi, o testare a durabilităţii şi profunzimii sentimentelor de iubire în cadrul cuplului. Astfel se evidenţiază (şi din paginile memorialistice ale lui S. Puşcariu) cum partenerul, de regulă cel plecat pe front, dar şi viceversa, au resimţit acut lipsa spirituală, dar şi fizică a celuilalt:

„Sunt atâtea ceasuri în viaţă când, ca să poţi să fii cu adevărat mulţumit, simţi nevoia să fii cu fiinţa căreia i-ai dedicat toată iubirea ta. Să stai aproape unul de altul, dar să nu vorbeşti nimic. Să ai conversaţia mută, când sufletele se destăinuiesc în tăcere. [...]

Şi m-am gândit că Pisa mea, cu tăcerea ei, mi-e de zeci de ori mai dragă decât atâtea cocoane vorbăreţe care cu ciripitul lor te pot scoate din sărite.

Vezi tu cum, din zi în zi, eu descopăr tot mai multe calităţi ale Pisei mele! Ce să faci dacă ea e aşa de scumpă şi eu aşa de amorezat de ea!" (Puşcariu 1978, p. 40).

BDD-A13538 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:06 UTC)

Într-un moment de efuziune, de slăbiciune firească pentru un om aflat departe de familie şi cu spectrul pierderii vieţii, Sextil Puşcariu spunea foarte frumos la câteva luni după recrutare:

> „Mi se pare că niciodată n-am simţit mai mult ca acum intensitatea iubirii noastre" (*ibidem*, p. 44),
>
> „[...] înainte când eram împreună toată ziua, o consideram ca ceva de sine înţeles, ea nu ne impresiona sau, mai bine zis, nu ne apărea în conştiinţă aşa clar ca acum, când suntem despărţiţi […]"(*ibidem*);
>
> „Niciodată n-am simţit mai mult şi mai intensiv decât în timpul acestui război îngrozitor, cât de fericit sunt că te am pe tine şi pe puişorii noştri" (*ibidem*, p. 48).

Tot el ne spune, surprinzător, că în timpul războiului a cunoscut

> „[...] plăceri mai intense decât ţi le putea oferi traiul normal. Întoarcerea acasă, după patru luni şi jumătate de despărţire, a fost o adevărată sărbătoare şi am gustat fericirea clipă după clipă" (*ibidem*, p. 53).

Acest gen de relaţii sunt reliefate şi în dialogul epistolar din timpul războiului dintre soţii plecaţi pe front şi soţiile rămase acasă. În cuprinsul celor mai multe scrisori şi cărţi poştale consultate de noi în ultima vreme la arhivele locale se află condensate, aşa cum era firesc, relaţiile şi sentimentele membrilor de familie (soţ–soţie–copii–părinţi–socri), precum şi diverse aspecte ale vieţii cotidiene de pe front ori de acasă. Firesc, o temă recurentă este aceea a raporturilor conjugale, nu de puţine ori soţiile exprimându-şi nerăbdarea reîntâlnirii chiar şi fugare a soţilor, cu scopul realizării comunicării spirituale, dar şi pentru a-şi satisface dorinţele fiziologice, nevoile sexuale, aşa cum rezultă şi din exemplul următor, când o femeie îi scrie soţului ei rănit, care era la recuperare în spitalul din Cluj:

> „Şi dumneata să faci bine să-mi scrii carte să ştiu că ce mai faci şi cumva dacă te alege la marş companie să-mi trimiţi carte să vin la dumneata că eu vreau să vin la dumneata la 3 Maiu să mai povestim şi să ne mai iubim [...]" (DJCAN, dosar VII/551, f. 301).

O atare atitudine este explicabilă, dacă ţinem cont de faptul că existau în Transilvania numeroase soţii care şi-au onorat cu cinste legămintele conjugale şi care, după luni şi ani de absenţă a soţului de acasă, îşi doreau să întreţină relaţii sexuale cu fiinţa iubită şi legiuită. Iată un alt exemplu şi mai direct în legătură cu acest aspect al iubirii conjugale şi al nevoii satisfacerii necesităţilor fiziologice, într-o formulare cât se poate de evidentă:

> „Domnica zice că să-i scrii o carte când să vie la tine că tare i dor de tine, te-ar ţuca da eşti departe da a tomni Dumnezeu de îţi fii şi aproape şi Domnica ar vre să te ţâpi pă o noapte acasă să te culci cu ea în pat..." (*ibidem*, dosar VII/550, f. 191^{r}–191^{v}).

Desigur, din alte cărţi poştale, dorinţele sexuale răzbat mai camuflat, strecurate în versuri improvizate la repezeală, dar care lasă să se întrevadă adevăratele intenţii ale expeditorului:

BDD-A13538 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:06 UTC)

„Ţucu-te soţu cu dreptate, îmi mai scrie câte-o carte, n-o scrie să mă supăr, c-o scrie să mă bucur, ţucu-te eu pe tine că amu nu mă ţucă nime" (*ibidem*, dosar VII/550, f. 194^{r}–194^{v}).

Comportamentul descris anterior este unul dintre cazurile fericite, în care, conform celui care ne spune această poveste, Sextil Puşcariu, sentimentele dintre soţi au fost reciproce. Din păcate, nu putem spune că este vorba despre o situaţie general întâlnită în Transilvania, dar nu numai, fiindcă în mai toate ţările combatante sunt scoase la lumină de către istorici comportamente opuse. Au existat şi situaţii în care, din nefericire, unul dintre cei doi soţi nu a respectat instituţia căsătoriei. Şi, în acest sens, un bun exemplu, poate fi relatarea lui Sextil Puşcariu, care ne-a destăinuit ceea ce i-a povestit un sergent care fusese plecat acasă, în permisie, pentru că aflase că îl înşală soţia cu un soldat, iar în urma confruntării, deşi ea a recunoscut, el „a iertat-o, după ce i-a făgăduit că-i va fi credincioasă" (Puşcariu 1978, p. 97). Speţele de acest gen, de obicei, nu se termină aşa simplu; odată cu plecarea soţului înapoi pe câmpul de luptă, infidelitatea soţiei continuă. În situaţiile cele mai rele, pe lângă faptul că femeia trădează instituţia căsătoriei şi îşi neglijează îndatoririle de soţie, aceasta le neglijează şi pe cele de mamă, încetând să mai aibă grijă de copii.

„Acum [sergentul menţionat anterior, întors pe câmpul de luptă] află că ea a reînceput, că mătrăşeşte toată averea lor şi că nu vrea să ştie nimic nici de cei doi copii ai lor" (*ibidem*).

Aceasta este una dintre situaţiile nefericite, când soţia îşi abandonează responsabilităţile familiale şi astfel acea familie se destramă, decade ca statut, atât din punct de vedere moral, cât şi socio-economic. Această decădere nu este singura consecinţă a unui astfel de comportament. Un alt efect este cel avut asupra soţilor aflaţi pe front, care, aflând din diverse surse ceea ce se întâmplă acasă, nu se mai pot concentra asupra îndatoririlor militare pe care le au, unele situaţii ducând chiar la dezertare, atunci când nu reuşeau să obţină permisii pentru a merge acasă „să-şi asigure cel puţin averea şi să-şi grijească copiii" (*ibidem*, p. 98).

Primul Război Mondial a provocat mutaţii care au fost, cu siguranţă, mult mai ample decât cele pe care le-am schiţat în rândurile de faţă prin intermediul memorialisticii lui Sextil Puşcariu. Toate aceste atitudini şi fenomene au fost influenţate în mod vizibil de starea de război, oamenii reacţionând în mod complex în faţa provocărilor noului cadru în care se desfăşura viaţa de zi cu zi. Fin observator al realităţii imediate, S. Puşcariu a reuşit să descrie stări de spirit personale şi colective, să surprindă atitudini şi comportamente ale celor din jurul său, care, în mod normal, în condiţii de pace, ar fi putut fi, dacă nu ocultate, cel puţin neglijate de către cei ce se învredniceau cu păstrarea memoriei colective.

BDD-A13538 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:06 UTC)

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

Adam–Puşcaş 1987 = Ioan I. Adam, Iosif Puşcaş, *Izvoare de demografie istorică. Transilvania*, vol. II. *Secolul al XIX-lea–1914*, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1987.

DJCAN = Direcţia Judeţeană Cluj a Arhivelor Naţionale.

Edroiu *et alii* (coord.) 1985 = Nicolae Edroiu, Aurel Răduţiu, Pompiliu Teodor (coord.), *Civilizaţie medievală şi modernă românească. Studii istorice*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985.

Maior 1985 = Liviu Maior, *Soldaţi români în armata austro-ungară, 1914–1918*, în Edroiu *et alii* (coord.) 1985, p.

Maior 2004 = Liviu Maior, *Români în armata habsburgică. Soldaţi şi ofiţeri uitaţi*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2004.

Maior 2006 = Liviu Maior, *Habsburgi şi români. De la loialitatea dinastică la identitate naţională*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2006.

Puşcariu 1978 = Sextil Puşcariu, *Memorii*. Ediţie de Magdalena Vulpe. Prefaţă de Ion Bulei. Note de Ion Bulei şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Minerva, 1978.

Soroştineanu 2005 = Valeria Soroştineanu, *Viaţa religioasă şi sentimentul religios la românii ortodocşi din Transilvania (1899–1916)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2005.

Winter 2014 = Jay Winter (ed.), *The Cambridge History of The First World War*, vol. I–III, Cambridge, Cambridge University Press, 2014.

SEXTIL PUŞCARIU AND WORLD WAR I: BETWEEN REALITY AND SUBJECTIVE PERCEPTIONS
(*Abstract*)

The war affected people's private life, both the lives of those who remained at home and of those who were on the battlefields. Marriage and the couple's morality were visibly influenced by the war state; people reacted in a complex manner when faced with the new framework of their daily life. The increased mobility of the population, especially of those drafted during those years, contributed to the "contamination" of large segments of the population with practices, attitudes, and feelings that would have hardly been noticeable in normal conditions of peace and traditional mentality background. Our purpose is to highlight the way in which Sextil Puşcariu, a distinguished Romanian scholar reflected in his memories this aspects concerning everyday life both for those remaining at home and for the soldiers.

Cuvinte-cheie: *Primul Război Mondial, Sextil Puşcariu, memorii, viaţa cotidiană*.
Keywords: *World War I, Sextil Puşcariu, memories, everyday life*.

Universitatea „Babeş-Bolyai"
Centrul de Studii Transilvane al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. M. Kogălniceanu, 1
ioanbolovan62@gmail.com

BDD-A13538 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 07:52:06 UTC)